

ПОЛЬСЬКІ ВИТОКИ ТВОРУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША "ЧОРНА РАДА. ХРОНІКА 1663 РОКУ"

У статті досліджено вплив польської літератури та джерел на формування історичних поглядів П.Куліша під час підготовки до написання роману "Чорна рада. Хроніка 1663 року".

Ключові слова: роман "Чорна рада", Пантелеймон Куліш, "українська школа", польська література, українська історіографія.

Творчість Пантелеймона Куліша, одного з провідних діячів українського національного руху середини та другої половини XIX ст., мала велике значення для формування української національної свідомості. Особливо сильно вплинув на становлення поглядів та ідентифікацію української інтелігенції другої половини XIX ст. його історичний роман "Чорна рада. Хроніка 1663 року".

Михайло Старицький відзначав, що саме цей твір став для нього та Миколи Лисенка, вихідців із заможних українських родин, основою для вивчення історії України. Досліджуючи інтелігенцію другої половини XIX ст., С.Скельчик відзначав, що спомини Старицького дають змогу побачити, чим цікавилось його покоління [2, с. 93]. Історичний роман "Чорна рада" та збірка "Записки о Южной Руси" стимулювали роздуми над історією, в якій, на противагу імперському викладу, з'являвся український національний контекст. Високо оцінений сучасниками, роман було перевидано в 1890-х рр. Не дивлячись на суперечливі судження щодо Куліша, пов'язані із його подальшою творчістю та зміною ставлення до козацтва у 1860-1870-х рр., Пантелеймона Олександровича продовжували вважати одним з основоположників української національної ідеї. У 1920-х рр. вивченням його життя й творчості займалися М.Зеров, В.Петров, В.Щурат та інші українські інтелектуали. Вони позитивно оцінювали діяльність Куліша, підкреслюючи її європейську спрямованість. В сучасній Україні активізувалося дослідження його біографії й творчості. Зокрема, видано двотомну монографію Є.Нахліка [9; 10], книгу В. Івашкова [3] про ранній період творчості письменника, збірку творів Куліша, спогадів про нього та досліджень до 190-річчя з дня народження [14], захищено дисертації М.Бойком, Л.Похилою, опубліковано статті О.Яся [17], О.Федорука [13] тощо. Твір "Чорна рада" увійшов до шкільної навчальної програми з української літератури [12], в якій відзначається визначна роль Куліша у духовному відродженні та культурному збагаченні нації, а також європейський вплив на його діяльність.

Вивчаючи праці Куліша та їх витоки, дослідники підкреслюють, перш за все, вплив на нього народної творчості та стилістики Вальтера Скотта. Поряд з тим, важливим фактором його ідейного розвитку була знайомість з польською культурою та історією.

Наприкінці 1830-х рр., перед вступом до університету, Куліш квартирував у Києві в шляхетській родині, де він вперше почув польську мову.

"Вона мені здалася такою смішною, що я починав говорити з господинею та її дітьми тільки для насолоди комізмом польських звуків та польського складу мови. Проте схоплені мною слова та фрази (...), помалу ставали для мене привабливими (...). Я дуже швидко почав розуміти польську мову, і почав чудово читати польськи", – писав він у своїх споминах [6, арк. 3 зв.]. В цьому ж домі він запізнався з польською літературою. Читаючи збірку віршів польських авторів, особливо увагу Куліш звернув на баладу Адама Міцкевича "Світезюнка", яку вивчив напам'ять. Характеризуючи цей твір,

Пантелеймон Олександрович підкреслював, що він є "українським" за своїм стилем [6, арк. 4]. З того часу, як свідчив сам Куліш і його знайомі та родичі [16, арк. 5 зв.], він почав прихильно ставитися до польської мови та літератури. Деякі київські знайомі навіть звинувачували українського інтелектуала в "ополяченні", що Куліш категорично заперечував.

Знання польської мови Куліш удосконалив в Луцьку, куди приїхав в 1841 р. викладати російську мову в дворянському училищі. Цьому сприяло зближення з польською спільнотою, а особливо зі Стефаном Зеновичем, колишнім викладачем Київського університету [8, с. 115; 15, с. 290-299]. Тоді ж Куліш вивчив французьку мову [1, с. 16] та почав знайомитися з французькими перекладами творів Вальтера Скотта, які знайшов в конфіскованій бібліотеці Нарциза Олізара, учасника польського повстання 1830-1831 рр. Проте у зазначеній бібліотеці цікавили його й інші матеріали. Вже тоді Куліш досліджував історію українських земель і вважав за потрібне вивчати польські джерела. В листі до Михайла Максимовича він зазначав, що в бібліотеці "(...) є усі польські історики та хронікарі, багато рукописів і – що найважливіше – рукописний детальний опис польських сеймів; крім того, багато книг історичних різного роду (...)" [7, с. 7]. Окрім цих матеріалів, цікавили Куліша й давні міські будівлі та архіви, до яких він отримав доступ не дивлячись на супротив місцевих чиновників [11, с. 24].

Наприкінці 1841 р. Куліш повернувся до Києва, де продовжував займатися викладацькою діяльністю. Одночасно він готувався до написання першого українського історичного роману – "Чорна рада". Ставлячись з відповідальністю до своєї роботи, він детально вивчав українську історію, прагнувши подати минуле народу на рівні професійного історика. Куліш заповнив для пересилки з Петербурга низку історичних книг, серед яких були й польські видання. Він вважав за потрібне прочитати "Щоденники про війни часів Хмельницького" невідомого польського автора та книгу "Польща і Русь до першої половини XVII ст." Вацлава Александра Мацейовського [7, с. 17]. Остання була видана в 1842 р. та мала опис руських земель, а саме "Підгір'я, Волині, Поділля, України", в період правління династій Ягелонів та Ваза [18]. Автор описував краєвиди названих земель, населення та його заняття, при чому виокремлював русинів і козаків; розглядав спосіб ведення воєнних дій козаками та задніпрянськими русинами; окреслював особливості виховання молоді, зокрема функціонування шкіл на Русі; приділяв увагу вивченням населення, окремо описуючи християнську набожність поляків та русинів, а також нехристиянські елементи – діяльність чаклунів, відьм тощо; характеризував подружжя, в тому числі й задніпрянських русинів; надавав відомості про властиві для того часу забави, устрій дому, одяг, страви та напої, звертаючи увагу на пияцтво задніпрянських русинів. Описуючи тогочасні транспортні засоби панів, Мацейовський окремо характеризував ті, що використовувалися поляками, і ті, що були вжитку русинів.

Вивчаючи перелічені матеріали, Куліш розширив свої знання про історію та побут населення українських земель, потрібні йому для написання твору. Крім того, він став членом Київської археографічної комісії та почав самостійно збирати етнографічні матеріали.

Під час однієї зі своїх подорожей, у 1843 р., він познайомився з польським письменником та критиком Міхалом Грабовським. Куліш високо цінував свого нового знайомого, характеризуючи його як талановитого письменника, підкреслюючи, що "розуму та поезії у нього було більше, ніж в усієї Київської губернії разом з її духовною академією та університетом" [8, с. 104]. Куліш був вдячний йому за вивчення прийомів критики та, як він вважав, оволодіння усім, що було створено польською інтелігенцією і засвоєно нею від європейської культури [8, с. 110]. Грабовський, в свою чергу, прийняв Куліша як старший брат молодшого, симпатизував його захопленням та підтримував етнографічні дослідження.

Дім Грабовського, за свідченням Куліша, представляв собою розпорошену бібліотеку [6, с. 13; 7, с. 20, 357], в якій молодий письменник познайомився з низкою нових матеріалів про історію України. Він робив виписки з польських джерел та книг. Знайомство з творчістю Грабовського стимулювало Куліша звертатися до творів інших представників "української школи" польської літератури та сприяло формуванню в нього думки про важливу її роль в розвитку української історіографії. Проте він відзначав, що польські автори намагалися показати українців полуполяками. Критично Куліш ставився й до творів про козаків, підкреслюючи, що Северин Гощинський, Богдан Залеський, Антоній Мальчевський, Томаш Падура та інші не відчували усіх тонкощів місцевого життя, а отже не могли відтворити український образ так, щоб він був близький не тільки польському, але й українському читачеві [6, арк. 16-16 зв.].

Окрім активного вивчення польських джерел, Куліш збирав і українські, зокрема переписку гетьмана Пилипа Орлика, літопис Самуїла Валичка, сімейну переписку та іншу документацію роду Ханенків [7, с. 42-43, 58]. Не дивлячись на те, що польська література представляла інший, в порівнянні до українських джерел, якими користувався Куліш, образ історії, він цінував її за можливість більш детального пізнання краю [6, арк. 5]. В цілому, приятелювання Грабовського і Куліша сприяли укріпленню в останнього позитивного ставлення до польської культури.

Завдяки Грабовському Куліш познайомився з представниками польських еліт, які мешкали в Київській губернії – відомим бібліоманом та антикваром Костянтином Свідзінським, землевласником Германом Головінським, істориком та етнографом Едвардом Рулікowsьким. Вони надавали документальну допомогу Кулішу у вивченні польсько-українського минулого [6, арк. 15]. З повагою ставився Пантелеймон Олександрович до польського письменника Антонія Марцінковського, який мешкав у Києві. Український інтелектуал цінував освіченість та "зігріте високими почуттями серце" польського колеги [7, с. 161].

Особливо сильно вплинуло на формування поглядів Пантелеймона Куліша спілкування зі Свідзінським. Антиквара він характеризував як щирого польського патріота, але при цьому відзначав його особливу любов до всього українського. Бесіди зі Свідзінським сприймалися Кулішем як лекції. Погляди їх на польсько-українське минуле були протилежні, але вони вислуховували аргументи один одного. При цьому зі спомінів Куліша видно, наскільки сильний вплив на молодого інтелектуала здійснював, шляхом спокійних бесід, більш досвідчений у науковій діяльності польський співрозмовник [4, с.229]. Необ-

хідно відзначити, що Свідзінський хоч і ставився до своїх колекцій з трепетом, все ж дозволяв Кулішу по декілька днів залишатися в бібліотеці навіть коли був відсутній.

У Ходоркові, де жив Свідзінський, Куліш ознайомився з масою матеріалів з української історії. Особливо цінними для нього okazалися записки православного польського літописця Йоахима Єрлича, якому належав Ходорков під час повстання Богдана Хмельницького. Єрлич втік пішки до Києва, щоб не бути спійманим, і в Печерському монастирі польською мовою робив записки [6, арк. 15 зв.]. Виділяв Куліш ще й книгу з трьома окремими частинами – "О козаках, должно ли их истреблять или нет?" (надрукована Кшиштофом Пальчовським в 1618 р.), "Стинул, или совет об истреблении перекопских татар" (твір Симона Старовольського, 1618 р.), щоденник Сімона Окольного, в котрому описані війни коронного війська із запорізьким у 1637-1638 рр. [7, с. 40, 379].

Збираючи як українські, так і польські матеріали, Куліш відзначав, що "з кожним роком, на основі джерел, з'ясовуються та розроблюються історичні істини" [7, с. 42-43, 58].

Значна увага Куліша до польських джерел та літератури, спілкування з представниками польських еліт стимулювало появу нових звинувачень в полонізації. Проте він продовжував це заперечувати, підкреслюючи присутність впливу і Грабовського, і Свідзінського, але зводячи його до наукового і культурного, а не національного (під яким часто розумів релігійний). Обороняючи себе, Куліш зазначав, що "взнавши історію літератури і освіти польської, як, може, ніхто інший з руських писателів, не схибив і на волосину від своєї мети – визволити Русь з-під лядської нахаби" [5, с. 249]. Головними його контраргументами були три твори, написані в першій половині 1840-х рр. – поема "Україна", "Книга о делах народа украинского и славного войска козацкого запорожского" та ідилія "Орися", які аж ніяк не можна вважати пононофільськими.

Отже, на момент написання "Чорної ради" – середу 1840-х рр., Куліш вже добре оволодів польською мовою та познайомився з класикою польської літератури, зокрема з творчістю Міцкевича, яку високо оцінив. Він пізнав популярний в той час напрям в польській літературі – українську школу та спілкувався з головними його представниками. Завдяки тісному спілкуванню з Міхалом Грабовським та Костянтином Свідзінським, а також їхніми знайомими в Київській губернії, Куліш розширити свої знання про польську культуру, запозичив окремі її елементи. В той же час він виявив для себе, що не дивлячись на намагання відобразити образ українських козаків, дух степової України, в польських літераторів це виходило досить сухо, схематично. У зв'язку з цим Куліш вважав за потрібне саме українським інтелектуалам зайнятися відтворенням минулого свого народу. Збираючи документальні матеріали для свого нового твору, Куліш почав вивчати не тільки українські, але й польські джерела. Він бачив існуючі в них суперечності щодо подій минулого. Проте на тому етапі своєї творчості це стимулювало його до відстоювання точки зору, яку була присутня саме в українських джерелах і відповідного написання тексту першого історичного роману в українській літературі. В подальшому він стає більш критичним до українських матеріалів.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш. – К.-Ляйпціг, [1923].
2. Єкельчик С. Українофілі. Світ українських патріотів другої половини XIX століття. – К., 2010.
3. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша. – Л., 2009.
4. Куліш П. Воспоминание русского о польском археологе Константи́не Свидзинском // Русский вестник. – 1857. – Т.11 (октябрь). – Кн.2.

5. [Кулиш П.] Жизнь Кулиша // Кулиш П. Твори в двух томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1998.
6. Кулиш П. Около полустолетия назад. Литературные воспоминания // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – № 28559.
7. Кулиш П. Повне зібрання творів. Листи. – Т.І. 1841-1850. – К.: Критика, 2005.
8. Кулиш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія // Хроніка-2000. Наш край. – К., 1993. – Вип. 3-4 (5-6).
9. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. – К.: Український письменник, 2007. – Т.1. Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія.
10. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. – К.: Український письменник, 2007. – Т.2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша.
11. Партикулярний лист П.О.Куліша до київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова про надання йому відкритого листа для вивчення архівів і пам'яток у м. Луцьку // Архіви України. – 1989. – № 5.
12. Українська література. Програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до

документу: http://mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/1349869088.

13. Федорук О. Сконфісована брошура Пантелеймона Куліша (спостереження над текстом і контекстом) // Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження. – Л.: Видавництво М.П. Коць, 2000.

14. Хроніка-2000. – Вип. 78. Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П.О.Куліша. – К., 2009.

15. Чалый М. Юные годы Кулиша // Киевская старина. – 1897. – Май.

16. Шенрок В.И. П.А.Кулиш. Биографический очерк. Отрывки // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – № 33607.

17. Ясь О. Козацько-гетьманська минувшина в рецепції П.Куліша (1840-ві – початок 1860-х років) // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – 2008. – Вип. 8.

18. Maciejowski W.A. Polska (i Ruś) aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów w czterech częściach opisana. – Warszawa, 1842.

Надійшла до редколегії 28.05.13

И. Адамская, канд. ист. наук, млад. науч. сотр.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ПОЛЬСКИЕ ИСТОКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛИША "ЧОРНАЯ РАДА. ХРОНИКА 1663 ГОДА"

В статье исследовано влияние польской литературы и источников на формирование исторических взглядов П.Кулиша во время подготовки к написанию романа "Чорная рада. Хроника 1663 года".

Ключевые слова: роман "Чорная рада", Пантелеймон Кулиш, "украинская школа", польская литература, украинская историография.

I. Adamska, Ph.D in History, Junior Research Fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

POLISH BEGINNINGS OF PANTELEIMON KULISH'S NOVEL "THE BLACK COUNCIL. THE CHRONICLE OF THE YEAR 1663"

The article presents influences of the Polish literature and sources on historical views of Kulish at the time he was writing a novel "The Black Council. The chronicle of the year 1663"

Key words: novel "The Black Council", Panteleimon Kulish, "Ukrainian school", Polish literature, Ukrainian historiography.

УДК 94(438):272/273"1944/1947"

О. Антонюк, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ (1944–1947)

У статті розглядаються основні державні заходи та досліджуються дії комуністів щодо католицької церкви в Польщі в 1944–1947 роках.

Ключові слова: католицька церква, комуністична влада, держава, секуляризація, релігія, політика, духовництво, єпископат, Люблинський католицький університет.

Обраний нами період охоплює події від липня 1944 р., коли комуністи захопили владу на частині визволених теренів Польщі, до виборів до Законодавчого сейму в січні 1947 р.

Взаємини комуністичної влади з католицькою церквою були однією з найважливіших проблем післявоєнної історії Польщі. Релігійний характер країни, де населення сповідувало католицизм, вимагав від правлячої еліти особливої уваги до релігійного питання. Необхідно було визначити роль і місце церкви в структурі нової політичної системи, а також створити відповідні умови для її існування.

Ще в умовах окупації партійне керівництво визначило в загальному вигляді основні напрями релігійної політики. Програмна декларація ЦК Польської робітничої партії (ПРП) "За що ми боремося?" від 1 березня 1943 р. обіцяла після визволення Польщі від фашизму проголосити "повну свободу сумління". Модифікована версія цієї декларації від листопада 1943 р. запевнювала, що майбутній "демократичний Тимчасовий уряд" Польщі реалізує "повну свободу слова, друку, зборів і об'єднань, а також віросповідання" [11, s. 122, 153].

У цей час лідери ПРП активно розробляли концепцію "єдиного народного фронту", що передбачала необхідність широкої співпраці комуністів із католиками, представниками інших конфесій або людьми, які нейтрально ставилися до релігії. Комуністи намагалися не акцентувати своїх світоглядних настанов. З метою підняття патріотичних почуттів поляків, більше уваги приділялося зверненню до історичних подій минулого, героїчної боротьби за національне визволення в XVIII-XIX ст. "Військовий подвиг ПРП росте на прекрасних традиціях нашого народу в його боротьбі за незалежність, – заявляла програмна декларація ЦК ПРП, – бере свій початок у героїзмі повстань: костюшківського, 1831 і 1863 р." [11, s. 170].

Комуністичний характер нової влади був закамурований в її першому документі – Маніфесті Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ), що був проголошений 22 липня 1944 р. Прагнучи отримати якнайбільше прихильників нової влади, Маніфест містив помірковані демократичні положення та декларував "повернення всіх громадянських свобод незалежно від раси, віросповідання й національності, свободи політичних,